

მაშუკა წურწუშია

საქართველოს პარლამენტთან არსებული ჰერალდიკის სახელმწიფო საბჭოს
ჰერალდიკის საკითხების განმხილველი მუდმივმოქმედი კომისიის
თავმჯდომარე

1110 წლის სამშვილდის ოპერაცია

1110 წლისათვის ქართულ-თურქულ ფრონტზე დაპირისპირებულ მხარეთა დისპოზიცია ასეთი იყო: თბილისი, რუსთავი, სამშვილდე და ქვემო ქართლი მუსლიმთა ხელში იმყოფებოდა, თრიალეთის მხარესა და კლდეკარსკი გიორგი ჭყონდიდელის დისწული თევდორე განაგებდა.¹ ქვემო ქართლში თურქმენები მომთაბარებოდნენ, ყოველ შემოდგომას მტკვრისა და ივრის ხეობებში ჩამოდოდნენ („ჩამოდგიან გაჩიანთა, პირსა მტკუარისასა, ტფილისითგან ვიდრე ბარდავადმდე და იორის პირთა“), საძოვრად ქცეულ მიწებზე კარვებს შლიდნენ („ამათ ადგილთა შინა დადგიან ხარგებითა“) და იზამთრებდნენ; არბევდნენ და ძარცვავდნენ ქვეყანას და ტყვედ მიყავდათ ქართული მოსახლეობა („თვსთა ქალაქთა ვაჭრობდიან, ხოლო ჩუენთა ნაპირთა არბევდიან ტყვთა და ალაფითა სავსეთა“), გაზაფხულზე კი უკან მიაშურებდნენ სომხეთის მთიანეთს („გაზაფხულსა თანა იწყიან სლვა აღმართ, მათთა სომხითისა და არარატიისათა“).²

მომთაბარეთა დასაყრდენის მოსაშლელად და თბილისის სტრატეგიულ ალყაში მოსაქცევად ქართველებს სამშვილდე და ქვემო ქართლის ციხეები უნდა დაებრუნებინათ.

¹ „ამა ჟამდმდე ქალაქი ტფილისი, რუსთავი, სომხითი, ყოველი სამშვილდე, აგარანი თურქთა ჰქონდეს, ხოლო თრიალეთი და კლდე-კარნი ჰქონდეს თევდორეს, ჭყონდიდელისა დისწულსა, კაცსა გონიერსა და დიდად მყოფსა“. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი. ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955, გვ. 331; შდრ. ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა მზექალა შანიძემ. ქართლის ცხოვრება. რედ. როინ მეტრეველი. თბ. 2008, გვ. 314.

² დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი. ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, გვ. 332; შდრ. ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, გვ. 315.

ციხე-ქალაქი სამშვილდე ქვემო ქართლის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ცენტრი იყო.³ მას გამოარჩევდა განსაკუთრებული გეოგრაფიული მდებარეობა. ქალაქზე გადიოდა უმნიშვნელოვანესი სავაჭრო გზები, რომლითაც საქართველო უკავშირდებოდა ბიზანტიას, სომხეთსა და ირანს. თბილისიდან ბიზანტიისაკენ მიემართებოდა არტანუჯის გზა, რომელიც გადიოდა სამშვილდე-ფარავანი-ახალქალაქი-არტაანი-არტანუჯზე,⁴ ხოლო არტანუჯი-სამშვილდე-ბარდავის გზა ბიზანტიას ირანთან აკავშირებდა.⁵ სამშვილდე მდებარეობდა ირანიდან სომხეთის გავლით მომავალ გზის მონაკვეთზეც, რომელიც ღვინისა და თბილისს აერთებდა: ღვინი-ანისი-ღმანისი-სამშვილდე-თბილისი.⁶

სამშვილდის ციხე-ქალაქი ტიპურ ხერთვისს წარმოადგენს და მოთავსებულია მდინარეების ჭივჭავისა (ჩრდ.) და ხრამის (სამხრ.) შეერთების ადგილას მდებარე მაღალ, სამკუთხედის ფორმის კონცხზე (სურ. 1). ქალაქი სამ ნაწილად იყოფა: აღმოსავლეთით, კონცხის ბოლოს შიდაციხეა, შუა ნაწილი კედლებითაა მოზღუდული, დასავლეთით კი უგალავნო ქალაქია.⁷ 4-5 მ სისქის, დიდი ქვით ნაგები გარე კედელი ხრამიდან ხრამამდე პლატოს მთელ სიგანეზეა გადაჭიმული.⁸ ორივე მდინარის ხეობა იმდენად ღრმაა, რომ მათ გალავნები არც მიყვება, გარდა რამდენიმე, შედარებით სუსტი ადგილისა, რომლებიც კედლებითაა გადაკეტილი.⁹ შიდა ციხე ოთხკუთხა ფორმისაა, მისი დასავლეთი კედლის სისქე 6 მ-ია, სიმაღლე – 12 მ და აქვს 1 მ სიგანის საბრძოლო ბილიკი. სხვა კედლები, რომლებიც ხეობას მიუყვება 2 მ სისქისაა.¹⁰ პირველი, გარე კედელი შედარებით სუსტია, ვიდრე მეორე.¹¹ მათ შო-

³ დავით მუსხელიშვილი. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები. ტ. II. თბ. 1980, გვ. 211.

⁴ ლევან ჭილაშვილი. ქალაქები ფეოდალურ საქართველოში. ტ. II. თბ. 1970, გვ. 80, 123.

⁵ ლევან ჭილაშვილი. ქალაქები ფეოდალურ საქართველოში, გვ. 89, 94-95.

⁶ ლევან ჭილაშვილი. ქალაქები ფეოდალურ საქართველოში, გვ. 132.

⁷ ირაკლი ციციშვილი. ნაქალაქარი სამშვილდე. ძეგლის მგობარი. I. 1993, გვ. 14.

⁸ პარმენ ზაქარაია. ქართულ ციხესიმაგრეთა ისტორია უძველესი დროიდან XVIII ს. ბოლომდე. თბ. 2002, გვ. 61.

⁹ პარმენ ზაქარაია. ქართულ ციხესიმაგრეთა ისტორია, გვ. 61.

¹⁰ ირაკლი ციციშვილი. ნაქალაქარი სამშვილდე, გვ. 15; პარმენ ზაქარაია. ქართულ ციხესიმაგრეთა ისტორია, გვ. 62. შიდა ციხე კონცხის ყველაზე ვიწრო ადგილასაა აშენებული, მისი ზედა ფენები ორი წრიული ბურჯითურთ აბღულა ბეგის (არჩილ ბაგრატიონის) მიერ არის XVIII ს. შუახანებში აგებული. პაპუნა ორბელიანი. ამბავნი ქართლისანი. ტექსტი დაადგინა, შესავალი, ლექსიკონი და საძიებელები დაურთო ელენე ცაგარეიშვილმა. თბ. 1981, გვ. 127. მისივე მოწყობილია შიდა ციხემის ორი უზარმაზარი წყალსაცავი აუზი, რომელთა სიღრმე 2 მეტრს აღემატება. ლევან ჭილაშვილი. ქალაქები ფეოდალურ საქართველოში, გვ. 122-23.

¹¹ ლევან ჭილაშვილი. ქალაქები ფეოდალურ საქართველოში, გვ. 122.

რის მანძილი ორასიოდე მეტრია. 1110 წლისათვის სამშვილდეს უკვე ჰქონდა ორივე კედელი, რადგან ისინი X საუკუნის I ნახევარშიც ჩანს: როდესაც გურგენ ერისთავთ-ერისთავის (-941) რაზმმა სომხების მიერ დაკავებული სამშვილდის ალება სცადა და გალაკანში შეაღწია, გარნიზონი მეორე ციხემ იხსნა.¹²

რადგან ვიცით სამშვილდის კედლების სიგრძე, მისი დაცვისათვის აუცილებელი გარნიზონის ოდენობის გამოთვლაც შეიძლება. ჩვენამდე მოღწეული დოკუმენტების მიხედვით დადგენილია შუა საუკუნეებში სიმაგრის დასაცავად აუცილებელი მცველთა სიმჭიდროვე: X საუკუნის ინგლისში ნორმად ითვლებოდა გარნიზონის 4 კაცის გამწესება ციხის კედლის ყოველი 5 მეტრის დასაცავად.¹³ ეს არის იდეალურთან მიახლოებული მებრძოლთა განლაგება, რომელიც ციხე-სიმაგრის მცველს 1.25 მ-ის ფარგლებში მოქმედების თავისუფლებასაც აძლევდა და საჭირო სიმჭიდროვესაც ინარჩუნებდა გალაკანის პერიმეტრზე. ყოველთვის ამ ნორმას ვერავინ დაიცავდა, მაგრამ ეს რიცხვები მეტად საჭირო მონაცემია სიმაგრის სრულყოფილად დასაცავად აუცილებელი მცველთა ოდენობის გამოსათვლელად.¹⁴ ამ მოცემულობაზე დაყრდნობით, სამშვილდის გარნიზონი, ალბათ, ყველაზე დიდი 300-500 კაცის ფარგლებში უნდა ვიანგარიშოთ: ქალაქის პირველი კედლის სიგრძე დაახლ. 200 მ-ია ანუ მის დასაცავად 160 მებრძოლი იყო საკმარი; მეორე, შიდა ციხის დასავლეთი კედლის სიგრძე 50 მ-ია (მთელი შიდა ციხის პერიმეტრი კი 180 მ-ს არ აღემატება) და მას 40 კაცი ეყოფოდა. სულ, ორივე კედლის დასაცავად 200 (160 + 40) კაცი იყო საჭირო, პირველ კედელსა და შიდა ციხის მთელი პერიმეტრს კი 300 კაციც (160 + 144) ეყოფოდა.¹⁵ 300 კაციანი გარნიზონი სრულიად საკმარისი იყო სამშვილდის კედლების დასაცავ-

¹² „სიმაგრის მცველებმა... მიატოვეს შიდაციხე და ერთად მიმართეს ზედა ციხეს, [სადაც] სასტიკი ბრძოლა გაუმართეს გურგენის ჯარს“. იოანე დრასხანაკერტელი. სომხეთის ისტორია (786-925 წწ.). სომხური ტექსტი ქართული თარგმანით, გამოკვლევითა და საძიებლებით გამოსცა ე. ცაგარეიშვილმა. თბ. 1965, გვ. 252.

¹³ Bernard S. Bachrach and Aris Rutherford. Military Technology and Garrison Organization: Some Observations on Anglo-Saxon Military Thinking in Light of the Burghal Hidage. Technology and Culture. 31. 1990, გვ. 2-3.

¹⁴ ს. მარგიშვილი მცირე შეცდომას უშვებს, როდესაც თითოეული მეომრის წილად 1.3 მ დასაცავ არეს ანგარიშობს და 1000 მ პერიმეტრისათვის 800-ს ნაცვლად 769 მებრძოლს ითვლის. სოსო მარგიშვილი. შუა საუკუნეების სამხედრო ხელოვნება და საქართველოს სამხედრო-პოლიტიკური ისტორია IX-XV საუკუნეებში. ნაწ. I. თბ. 2008, გვ. 216.

¹⁵ ეს თეორიული მაქსიმუმია, ერთდროულად მათი დაცვის საჭიროება არც იარსებებდა და მეორე ხაზის მცველები პერიმეტრის საკონტროლოდ და რეზერვში შეიძლება ვიგულისხმოთ.

ვად. სამშვილდის მნიშვნელობის გათვალისწინებით ძლიერი რეზერვიც რომ ვიანგარიშით, ციხის გარნიზონად 500 კაცზე მეტი საჭირო არ იქნებოდა. ხრაპების თავზე ქალაქის პერიმეტრს იშვიათი მეთვალყურეებიც ეყოფოდა, რომლებიც საფრთხის შემთხვევაში რეზერვს მოუხმობდნენ.¹⁶

ისეთი ძლიერი სიმაგრის, როგორც სამშვილდე იყო, სწრაფი და პირველივე იერიშით ალება პრაქტიკულად გამორიცხული იყო.¹⁷ რჩებოდა ორი გზა – ხანგრძლივი და მომქანცველი ალყა, რომელიც თურქთა მადებლოკირებული არმიის გამოჩენის შემთხვევაში კატასტროფად შეიძლება ქცეულიყო და მოულოდნელი თავდასხმა, რომელსაც სწორი ორგანიზაციის შემთხვევაში წარმატების შანსი ჰქონდა, თუმცა უაღრესად რთულ სამხედრო ოპერაციას წარმოადგენდა. 500 კაციანი გარნიზონით დაცული ძლიერი სიმაგრის ასაღებად 3-4 ათასი კაცის მობილიზება იყო საჭირო, რომლებიც თვეებზე გათვლილი ალყის განმავლობაში, ბალისტიკური (ლოდსატყორცნი და ისრის სასროლი) მანქანების ზემოქმედებით თანდათანობით დაასუსტებდნენ ალყაშემორტყმულებსა და სიმაგრის კედლებს და ბოლოს, გადამწყვეტი შტურმით აიღებდნენ ციხეს. დავით IV-ის სამხედრო მოღვაწეობა მოწმობს, რომ ის არასოდეს იწყებდა გამაგრებული პუნქტის ალყას, თუკი მის გამოსახსნელად მოწინააღმდეგის არმია შეიძლება მოსულიყო. ამ შემთხვევაშიც მეფემ სხვა გზა აირჩია და მოულოდნელ თავდასხმაზე შეაჩერა არჩევანი. მემატთანე ტუნწად, სულ რამდენიმე სიტყვით გადმოგვცემს მოვლენათა მსვლელობას: „შეკრბეს გიორგი ჭყონდიდელისა და მწიგნობართუხუცეს[ი]სა წინაშე თევდორე, აბულეთ და ივანე ორბელი, და სიმარჯვთ მოიპარეს სამშუღლდე“.¹⁸ ინფორმაციის სიმცირის მიუხედავად, მოვლენათა რეკონსტრუქცია მაინც შესაძლებელია. სამშვილდის ალების ოპერაციაში გადამწყვეტია ლაშქრის ფარულად მობილიზაციისა და ციხესთან მალულად მიახლოების საკითხი, რომელსაც ქართველებმა წარმატებით გაართვეს თავი და, როგორც ჩანს, მოულოდნელი თავდასხმით („სიმარჯვთ“) მოახერხეს სამშვილდის აღე-

¹⁶ სამშვილდის გარნიზონის სიდიდის ჩვენეული გათვლების რეალიზმზე მოწმობს ის ფაქტიც, რომ გურგენ ერისთავთ-ერისთავი 300 კაციანი რაზმით ცდილობდა სამშვილდის აღებას და კინალამ საწადელსაც მიაღწია. იოანე დრასხანაკერტელი. სომხეთის ისტორია, გვ. 252. ბუნებრივია, ციხის მცველთა რაოდენობაც არ იქნებოდა ამაზე მეტი, წინააღმდეგ შემთხვევაში მოულოდნელ იერიშსაც აზრი არ ექნებოდა.

¹⁷ ამის თაობაზე სწორი მსჯელობა იხ. სოსო მარგიშვილი, მითები და რეალობა დავით აღმაშენებლის მეფობის შესახებ. თბ. 2006, გვ. 51.

¹⁸ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი. ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, გვ. 331; შდრ. ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, გვ. 314.

ბა. ოპერაციის დაგეგმვასა და განხორციელებაში მონაწილეობდნენ როგორც უშუალო შემსრულებლები (გიორგი ჭყონდიდელი, თევდორე, აბულეთი და ივანე ორბელი), ისე თავად დავით აღმაშენებელი. რადგან ცნობილი იყო, რომ თურქები შედარებით უსაფრთხოდ გრძნობდნენ თავს, როდესაც მეფე საომარი მოქმედებების თეატრიდან შორს, დასავლეთ საქართველოში იმყოფებოდა („რამეთუ მეფე რა გარდავიდის აფხაზეთად, უმცრორე ემინოდის თურქთა და მათთა ციხოვანთა“), დავითმა ხერხს მიმართა და დასავლეთში გადავიდა („გარდავიდა მეფე [იმიერ]“).¹⁹ ამ მანევრით, როგორც ჩანს, ქვემო ქართლში მყოფი მოწინააღმდეგის ყურადღება საგრძნობლად მოდუნდა.

მეორე ეტაპზე ზღება სამშვილდეზე თავდასხმისათვის გამიზნული რაზმების ფარული მობილიზაცია, როდესაც „შეკრბეს გიორგი ჭყონდიდელისა და მწიგნობართუხუცეს[ი]სა წინაშე თევდორე, აბულეთ და ივანე ორბელი“.²⁰ როგორც ვხედავთ, ოპერაციის მსვლელობისას ერთიანდება ოთხი რაზმი: თევდორეს (კლდეკარის ერისთავი), აბულეთის (თემძის მფლობელი), ივანე ორბელის (ორბეთის ციხის პატრონი) და გიორგი ჭყონდიდელის ხელქვეით მყოფი სამეფო რაზმი. გიორგი ჭყონდიდელი ოპერაციის საერთო ხელმძღვანელი იყო და სამეფო დანაყოფებს მეთაურობდა, მისი დისწული თევდორე კლდეკარს განაგებდა, ხოლო ივანე ორბეთის ციხეს ფლობდა, რომელიც აკონტროლებდა „ორბეთის ქვეყანას“, ალგეთის ხეობის შუაწელს ბირთვისისა და ფარცხისის ციხეების ჩათვლით. ალგეთის ხეობაზე გადიოდა გზები, რომლებიც თრიალეთსა და სამშვილდეს თბილისთან აკავშირებდა.²¹

გიორგი ჭყონდიდელის, მისი დისწული თევდორესა და ივანე ორბელის ვინაობები გარკვეულია. ღიად რჩებოდა აბულეთის საკითხი, რომელსაც ნ. შოშიაშვილი კახეთის დიდგვაროვან ფეოდალად თვლიდა.²² მისი აზრით,

¹⁹ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი. ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, გვ. 331; შდრ. ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, გვ. 314.

²⁰ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი. ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, გვ. 331; შდრ. ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, გვ. 314.

²¹ თ. თოდრაია. ორბეთის ციხე. ქსე. ტ. 7. თბ. 1984, გვ. 554. ქ. ქუთათელაძე თვლის, რომ ივანე ორბელი ბაღვაშთა გვერდითი შტოს წარმომადგენელი იყო და, შესაბამისად, კლდეკარის ერისთავთა იმ სამფლობელოებს ფლობდა, რომელიც ორბეთის ქვეყანას მოიცავდა. ქუთათელაძე. ქვემო ქართლი. პოლიტიკური ისტორიის საკითხები (ტაშირ-ძორაგეტის სამეფო; ორბელთა გვარის ისტორია). თბ. 2001, გვ. 173, 180-85. განსხვავებული მოსაზრება ორბელთა და ბაღვაშთა ნათესაობაზე იხ. მიხეილ ბახტაძე. ბაღვაშთა და ორბელთა ნათესაობის შესახებ. საისტორიო კრებული. 2. 2012, გვ. 13-24.

²² ნ. შოშიაშვილი. აბულეთი. ქსე. ტ. 1. თბ. 1975, გვ. 45.

აბულეთისძეებს მამულები არაგვისა და კახეთის თემის ხეობაში ჰქონდათ.²³ ძაგან აბულეთისძის მიერ შიომღვიმისადმი დაწერილი საბუთის ანალიზისას, თ. ჟორდანიას მიუთითებდა, რომ ძაგანის მიერ შეწირული სოფელი ანგროვანი, რომელიც თეძამში მდებარეობდა, გრიგოლ სურამელის ქართლის საერისთავოში შედიოდა.²⁴ ა. გოგოლაძე აღნიშნავს, რომ წყაროებით არ ჩანს აბულეთისძეები ქართლის ფეოდალები იყვნენ თუ კახეთის, და ორივე ვარიანტს უშვებს.²⁵ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის მონათხრობის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ აბულეთი ქართლის ფეოდალი იყო და მისი მამული ქართლის თეძამში მდებარეობდა. საქმე ისაა, რომ ქართლში მდებარე თ ეძმის ხეობიდან ადვილია ალგეთის ხეობამდე მიღწევა. ტანას ხევში მოქცეული თემის ხევის სათავეები (დეკციხე) ჯერ კიდევ ჯერ კიდევ VII საუკუნის „სომხურ გეოგრაფიაში“ მოიხსენიება მანგლისის ხევის მეზობლად („და მობრუნდება მტკვარი აღმოსავლეთისაკენ, გაივლის ქართლის ზემო ქვეყანას, გაჰყოფს გავარებს: თორს, გორათის ხევს, ტანის ხევს, რომლის თავშია დეკციხე, და მანგლისის ხევს, ქვეშის ხევს და ბოლნისის ხევს ვიდრე პარუარის გავარამდე, რომელიც გარს აკრავს ქალაქ თბილისს“).²⁶ აბულეთი რომ კახელ ფეოდალად მივიჩნიოთ, არაგვის ხეობაში ჯარის შეგროვების შემთხვევაშიც, მის რაზმს დიდი გზის დაძლევა მოუწევდა და შემოვლითი მარშრუტით, კლდეკარის გავლით უნდა გადასულიყო თრიალეთზე და შემდეგ ალგეთის ხეობას დაელოდა. ადვილი შესაძლებელია, მტრის მზვერავებს მათი მოძრაობა შეენიშნათ. ან რა აზრი ჰქონდა ამ ოპერაციაში მაინცდამაინც კახელი დიდებულის მონაწილეობას, როდესაც სხვა, ტერიტორიულად უფრო ხელსაყრელად განლაგებული რაზმების ჩართვით უფრო ადვილად მიაღწევდნენ სასურველ შედეგს. სამშვილდის იერიშში მონაწილე სხვა რაზმები ქართლიდან ალგეთზე გამავალი გზის მიდამოებში კონცენტრირდებიან და, ცხადია, აბულეთიც არ იქნებოდა გამონაკლისი.

ქართული ლაშქრის მარშრუტს ოპერაციაში მონაწილეთა ვინაობა და მათი მფლობელობა გეგარნახობს და ის შეიძლება ასე აღვადგინოთ: თემის ხევი – კლდეკარი – ალგეთის ხეობა – სამშვილდე. ამ გზაზე შეკრების პირ-

²³ ნ. შოშიაშვილი. აბულეთისძენი. ქსე. ტ. I. თბ. 1975, გვ. 45.

²⁴ ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა. შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი, ახსნილი და გამოცემული თ. ჟორდანიას მიერ. ტ. II. ტფ. 1897, გვ. 147.

²⁵ ანდრო გოგოლაძე. დავით აღმაშენებლის ანდერძი შიომღვიმისადმი (ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი გამოკვლევა). თბ. 2001, გვ. 146.

²⁶ თენგიზ თოდრია. მანგლისის ხევი. ძეგლის მეგობარი. 21. 1970, გვ. 51.

ველი პუნქტია კლდეკარი, მეორე კი – ფარცხისი. კლდეკარამდე მიდიან და აქ იკრიბებიან ჭყონდიდელის, აბულეთისა და თევდორეს რაზმები. აბულეთს უნდა ესარგებლა შიდა ქართლიდან თრიალეთ-მანგლისში მიმავალი გზით, რომელიც თეძმის ხეობაზე გადიოდა: თეძმის სათავე – ჭვარები – დედაციხე – ხევდრძის მონასტერი – რკონი – სამაჭალო – სალომია – კლდეკარი.²⁷ გიორგი ჭყონდიდელი გაივლიდა იმავე გზას, რომელიც წელს ქვახვრელიდან კლდეკარამდე გაიარა ბაგრატ IV-მ, როდესაც მასთან ქვეშის ჭაღას შეპყრობილი სამშვილდის მფლობელი სომეხთა მეფე კვირიკე მიიყვანეს: გორი – თეძმის ხეობა – რკონი – სამაჭალო – სალომია – კლდეკარი.²⁸ კლდეკარიდან ქართული ჯარის მარშრუტი ალგეთის ხეობაზე გადის, საიდანაც ადვილია სამშვილდემდე მიღწევა: კლდეკარი – მანგლისი – ბირთვისი – ტბისი – ფარცხისი – სამება – დაღეთი – სამშვილდე.²⁹ ცხადია, რომ ქართული ჯარები ნაწილ-ნაწილ და თანდათანობით იკრიბება, რითაც თავიდან იცილებენ საერთო თავმოყრას და ამით გამოწვეულ აურზაურს, რაც არ გამოეპარებოდა თურქთა დაზვერვას. ჭყონდიდელისა და აბულეთის რაზმები კლდეკარამდე შეუძნეველად მიდიან, შემდეგ თევდორესთან ერთად მანგლისის გავლით ალგეთის ხეობაში გადადიან და იღუპა მიაღწევენ ფარცხისს, სადაც მათ ივანე ორბელი უერთდებათ. შესაძლოა ამ სამი რაზმის მოძრაობა კლდეკარიდან ფარცხისამდე ცალ-ცალკეც ხდებოდა. გაერთიანებული ჯარი ახერხებს მოულოდნელად მიადგეს სამშვილდეს და აიღოს ციხე.

ქართველთა გაერთიანებული რაზმების რიცხვი 1000-1500 მებრძოლის ფარგლებში უნდა ვივარაუდოთ.³⁰ გიორგი ჭყონდიდელის რაზმი ძირითადად მეფის დომენიდან იქნებოდა დაკომპლექტებული, რომელსაც მისი პირადი ანუ ჭყონდიდის საეპისკოპოსოს რაზმიც (დაახლ. 100 კაცი) დაემატებოდა. ზუსტად ვიცით, რომ დავითის ტაძრეულის რიცხვი ამავე ხანებში 1 500 კაცს შეადგენდა.³¹ აქედან, მტრის მზვერავეებს რომ ვერაფერი შეეცდოთ,

²⁷ ნიკო ბერძენიშვილი. გზები რუსთაველის ეპოქის საქართველოში. თბ. 1966, გვ. 47-49.

²⁸ ნიკო ბერძენიშვილი. გზები რუსთაველის ეპოქის საქართველოში, გვ. 49.

²⁹ ნიკო ბერძენიშვილი. გზები რუსთაველის ეპოქის საქართველოში, გვ. 71, 73.

³⁰ აქ წინა პლანზე გამოდის ოპერაციისათვის აუცილებელი მინიმუმის საკითხი: რაც ნაკლები იქნებოდა რაზმის სიდიდე, მით უფრო შეუძნეველად მიაღწევდა ის სამშვილდეს; ამავე დროს, მისი რიცხვი საკმარისი უნდა ყოფილიყო გარნიზონის წინააღმდეგობის დასაძლევად. თუკი ქართველები შეძლებდნენ მოულოდნელობის ფაქტორის შექმნას, მებრძოლთა ეს ოდენობა სრულიად საკმარისი იქნებოდა წარმატებისათვის.

³¹ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი. ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, გვ. 332; შდრ. ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, გვ. 315-16.

ოპერაციისათვის 200-300-ზე მეტი მხედრის გამოყოფა ძნელი სავარაუდებელია.³² 300-მდე მხედრის მობილიზაციას კლდეკარის საერისთავოც მოახერხებდა.³³ ცოტა ნაკლები, ალბათ, 100-200 კაცის ფარგლებში უნდა ვივარაუდოთ აბულეთის რაზმიც. ყველა ესენი ცხენოსნები უნდა ყოფილიყვნენ, რომ სწრაფად და შეუძინევლად მოეხერხებინათ ალგეთის ხეობაში ორბელებამდე მიღწევა. აქედან, სამშვილდემდე დიდი მანძილი არ რჩებოდა და ივანეს რაზმში უკვე ქვეითებიც იქნებოდნენ. ცხენიან-ქვეითიანად მათი რიცხვი 500-იოდე მებრძოლი იქნებოდა. გაერთიანებული რაზმი ადვილად მოახერხებდა მოულოდნელი თავდასხმით სამშვილდის აღებას. ორბელთა მამულშივე წინასწარ იქნებოდა დამზადებული ციხის იერიშისათვის საჭირო ყველა იარაღი, უმთავრესად, გრძელი კიბეები,³⁴ რომელთა სიმაღლე ციხის გალავნის გადასალახავად საკმარისი იქნებოდა.³⁵ ციხეზე მოულოდნელი თავდასხმის სხვა ხერხი გულისხმობდა ღამით მასთან შეუძინევლად მიახლოებას და გამთენიისას, გალავნის კარების გაღებასთან ერთად ცხენოსანი რაზმით მოულოდნელად შეჭრას, როგორც ეს მოხდა ანისისა (თურქთა მიერ) და არღებლის (ქართველთა მიერ) აღების დროს და როგორც აღწერილია „ვეფხისტყაოსანში“ ქაჯე-

³² არაფერი არ უნდა სცოდნოდეთ სხვა ქართველ დიდებულებსაც, რომლებიც ოპერაციაში არ მონაწილეობდნენ. X საუკუნის მიწურულის ბიზანტიური ტრაქტატი *De castrametatione* გვაფრთხილებს, რომ მთავარსარდლის უშუალო გარემოცვის გარდა, არავის უნდა ცოდნოდა თავდასხმის მიმართულება. Campaign Organization and Tactics. In Three Byzantine Military Treatises. Text, translation, and notes by George T. Dennis. Washington, 1985, გვ. 313; De Castrametatione (“Об устройстве лагеря”). Два византийских военных трактата конца X века. Издание подготовил В.В. Кучма. Санкт-Петербург. 2002, გვ. 379.

³³ ლიპარიტ IV-ის დროს, XI ს. I ნახევარში, როდესაც კლდეკარის საერისთავო ძლიერების პიკს აღწევს, მას 700 მხედრის გამოყვანა შეეძლო. სტეფანოს ორბელიანის „ცხოვრება ორბელიანთა“-ს ძველი ქართული თარგმანები. ქართულ-სომხური ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი და საძიებლები დაურთო ე. ცაგარეიშვილმა. თბ. 1978, გვ. 32-33.

³⁴ საიერიშო კიბეების გამოყენებით აიღო სვიმონ მეფემ 1599 წელს თურქების ხელთ მყოფი გორის ციხე. მეფემ ფარსადან ციციშვილსა და სულხან თურმანიძეს „მაღვით მრავალნი კიბეები“ დამზადებინა და ღამეული იერიშისას, კიბეებით აიღო გორის ციხე. ფარსადან გორგიჯანიძე. ისტორია. საისტორიო მოამბე. II. 1925, გვ. 220-21.

³⁵ ასეთ შემთხვევაში ქართველებს წინასწარ უნდა ჰქონოდათ გაზომილი და ზუსტად დადგენილი გალავნის სიმაღლე. ბიზანტიელი ანონიმი (პირობითად ჰერონ ბიზანტიელი), რომელსაც ეკუთვნის X საუკუნის პოლიორგეტიკური ტრაქტატები (*Parangelmata Poliorcetica da Geodesia*), მიიჩნევს, რომ მოალყეს უნდა სცოდნოდა ან სწორად გამოეთვალა გალავნის სიმაღლე, რადგანაც შეცდომა იერიშის წარუმატებლობის ტოლფასი იქნებოდა. Heron of Byzantium. Geodesia. In Siegecraft: Two Tenth-Century Instructional Manuals by “Heron of Byzantium.” Ed. Denis F. Sullivan. Washington, 2000, გვ. 115. IV-V საუკუნეების მიჯნაზე, ვეგეციუსი კედლების სიმაღლის გაზომვის ორ მეთოდს ასახელებს: ისარზე გამოძებული ბაწრის საშუალებით და მზისგან დაცემული ჩრდილის მეშვეობით. Vegetius: Epitome of Military Science. Translated with notes and introduction by N. P. Milner. 2nd ed. Liverpool. 1996, IV.30.

თის ციხის ალებისას.³⁶ ყველა შემთხვევაში, კიბეების წინასწარ დამზადება და გალავანთან მიტანა ოპერაციის აუცილებელი დეტალი იქნებოდა: გარნიზონის სიფხიზლის შემთხვევაში, ცხენოსანთა რაზმს კარიბჭეში შეღწევა რომ ვერ მოეხერხებინა, ქართველთა სარდლობას სხვა ხერხიც უნდა ჰქონოდა რეზერვში, რომ ასე კარგად დაწყებული ოპერაცია (სამშვილდის ციხესთან ძალთა შეუმჩნეველი და მოულოდნელი კონცენტრაცია) ბოლომდე მიეყვანათ. თუკი ქართველები ციხის გალავანთან უჩუმი მიახლოებას შეძლებდნენ, მცველებს კარიბჭე დროზეც რომ ჩაერაზათ, მოუძაადებელი გარნიზონის წინააღმდეგობის დაძლევა მხოლოდ კიბეების საშუალებითაც იოლად შეიძლებოდა.

ოპერაციის მესამე ეტაპზე ქართული ჯარი ციხეს ფარულად უახლოვდება და უეცარი იერიში მიაქვს მასზე. ფარცხისიდან სამშვილდამდე შეუმჩნეველად მიახლოება მხოლოდ ღამეული სვლით იყო შესაძლებელი, რომლის დროსაც ქართველები ზედმეტი ხმაურისა და კოცონების გარეშე შეასრულებდნენ ღამის მარშს. მოწინააღმდეგესთან შეუმჩნეველად, ღამეული მიახლოების შესახებ სათანადო თეორიული ნაშრომები არსებობდა, სადაც ეს პროცესი დეტალურად იყო გაწერილი. იმპერატორ ნიკეფორე II ფოკას მითითებით დაწერილი X საუკუნის 70-იანი წლების ბიზანტიური სამხედრო ტრაქტატი *De velitatione bellica* ურჩევს სარდალს თავდასხმის წინ მტერს ღამეული მარშით მიუახლოვდეს, რათა მისი მოძრაობა შეუმჩნეველი დარჩეს.³⁷ მოწინააღმდეგეს მოძრაობის დროს ავარდნილი მტვერი რომ არ შეემჩნია, ლაშქრობა მზის ჩასვლისას უნდა დაწყებულიყო, ხოლო გათენებასთან ერთად ჯარს გადაადგილება უნდა შეეწყვიტა და შენიღბულიყო.³⁸ მეორე ბიზანტიური ტრაქტატიც (*De castrametatione*) წერს, რომ შესაძლებლობის შემთხვევაში მტერს ღამის მარშით უნდა მიახლოებოდნენ და გამთენიისას დასხმოდნენ თავს. ამ დროს ჯარის ნაწილები მოძრაობენ მწყობრად, ერთმანეთის მიყოლებით და იცავენ სიჩუმეს, ქვეითები უკან მისდევენ ცხენოსნებს.³⁹ არმიის ღამეული გადაადგილების მეთოდი შუა საუკუნეების საქართველოშიც ჰქონდათ ათვისებული, რასაც მოწმობს თეიმურაზ მეორის მიერ

³⁶ იხ. სოსო მარგშვილი. შუა საუკუნეების სამხედრო ხელოვნება, გვ. 210-11.

³⁷ Skirmishing. In *Three Byzantine Military Treatises. Text, translation, and notes by George T. Dennis.* Washington. 1985, გვ. 171; *De velitatione bellica* (О боевом сопровождении). Два византийских военных трактата конца X века. Издание подготовил В.В. Кучма. Санкт-Петербург. 2002, გვ. 151.

³⁸ Skirmishing, გვ. 191, 195; *De velitatione bellica*, გვ. 175, 179.

³⁹ Campaign Organization and Tactics, გვ. 313; *De Castrametatione*, გვ. 379.

დაწერილი „სარკე თქმულთა“, სადაც პირდაპირ არის მითითებული, რომ დღისით მოულოდნელი თავდასხმისათვის აუცილებელი წინაპირობა დამეული ლაშქრობა იყო.⁴⁰ ყველაფრიდან ჩანს, რომ ქართველმა მოლაშქრეებმა მათზე დაკისრებული მოვალეობა ოპერაციის ბოლო ეტაპზეც უნაკლოდ შეასრულეს და მათი თავდასხმა მოწინააღმდეგისათვის სრულიად მოულოდნელი გამოდგა. იერიში იმდენად მოულოდნელი იყო, რომ გარნიზონმა ვერც შიდაციხეში გამაგრება და წინააღმდეგობის გახანგრძლივება ვერ მოახერხა.⁴¹ სამშვილდის უძლიერესი ციხე-სიმაგრე ერთი დარტყმით გადავიდა ქართველთა ხელში.

დავითის ისტორიკოსი წერს, რომ სამშვილდის დაცემის შემდეგ თურქებმა უბრძოლველად დაცალეს რეგიონის სხვა ციხეებიც: „ცნეს რა თურქთა აღება სამშვლდისა, უმრავლესნი ციხენი სომხითისანი დაუტევენეს და ღამით მეოტ იქმნენეს, ხოლო ჩუენ თანა მოითუალნეს იგინი“.⁴² მოწინააღმდეგის ამ ქცევის ახსნა მხოლოდ შიშით არასწორი იქნებოდა. მას უფრო ღრმა საფუძველი ჰქონდა, რასაც განაპირობებდა პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული (1), კომუნიკაციური (2) და ფსიქოლოგიური ფაქტორები (3). საქმე ისაა, რომ ქვეყნის (მხარის) მთავარი ციხე მის პოლიტიკურ ცენტრს წარმოადგენდა და მისი ფლობა ამ კუთხეზე პოლიტიკურ ბატონობას უზრუნველყოფდა.⁴³ მხარის უმნიშვნელოვანეს ციხეს, რომელიც ამავე მხარის სხვა ციხეებზე იყო გაბატონებული, ქართული წყაროები „დედაციხეს“ უწოდებენ. ასეთი იყო ქვემო ქართლში სამშვილდეც.⁴⁴ ასეთი პოლიტიკური ცენტრის მოშლის შემდეგ მასზე დაქვემდებარებული ადმინისტრირების სისტემაც იშლება.⁴⁵ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ძირითადი სიმაგრის დაცემით გამოწვეულ კომუნიკაციურ წყვეტასაც. მთავარ სიმაგრეზე სხვა ციხეები ლოგისტიკურადაც იყო მიბმული და ხშირად, მასზე გავლით ხდებოდა რეგიონის ციხეების უზრუნველყოფა. მთავარი ციხის დაცემის შემდეგ, მხარის ძირითადი გზები

⁴⁰ „დღისით არ იქნას თარეში, თუ ღამით არ ივლისა-და, / ჯარმან იაროს ღამითა, ჩქარად გამგელემან გზისა-და, / ინათებს, თარეშს გაუშვებს მომთხრელი სოფლებისა-და...“ თეიმურაზ II. სარკე თქმულთა ანუ დღისა და ღამის გაბასება. თხზულებათა სრული კრებული. გიორგი ჯაკობიას წინასიტყვაობით, რედაქციით, ლექსიკონით და შენიშვნებით. თბ. 1939, გვ. 88.

⁴¹ მემატიანის აქცენტო სიმაღვეზე („სიმაღვეთ მოიპარეს სამშვლდე“) უნდა ნიშნავდეს ოპერაციის ისე მარჯვედ შესრულებას, რომ ბრძოლას და მსხვერპლს პრაქტიკულად ადგილი არც ჰქონია.

⁴² დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი. ცხოვება მეფეთ-მეფისა დავითისი, გვ. 331-32; შდრ. ცხორება მეფეთ-მეფისა დავითისი, გვ. 314.

⁴³ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. თბ. 1990, გვ. 119-20.

⁴⁴ დ. ბერძენიშვილი. ციხეთა შესწავლის ზოგიერთი საკითხი. ძეგლის მეგობარი. 14. 1968, გვ. 55.

⁴⁵ სოსო მარგიშვილი. შუა საუკუნეების სამხედრო ხელოვნება, გვ. 170-71.

გამარჯვებულის ხელში გადადიოდა, რაც შეუძლებელს ხდიდა დანარჩენების მოძარაგებასა და დაცვას და დროის პერსპექტივაში მათი დაცემა გარდუვალი იყო. რა თქმა უნდა, გასათვალისწინებელია სამშვილდის დაცემით გამოწვეული ფსიქოლოგიური ფაქტორიც. მუსლიმ თეორეტიკოსებს კარგად ესმოდა საკვანძო ციხე-სიმაგრის მნიშვნელობა და ის ფსიქოლოგიური ეფექტი, რასაც მისი დაცემა იწვევდა. ალ-ჰარავი (-1215) სალაჰ ად-დინისათვის დაწერილ ტრაქტატში „ომის სტრატეგიების განხილვა“ აღნიშნავს: „[მბრძანებელმა] უნდა იცოდეს, რომ აულებელი სიმაგრის ან კარგად დაცული ქალაქის დაპყრობა წარმოშობს შიშს და გამოიწვევს არევ-დარევას მოწინააღმდეგის რიგებში“.⁴⁶

სამშვილდის აღება მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო: „მაშინ იქმნა დიდი სიხარული, რამეთუ დღითი-დღე შეემატებოდა საზღვართა სამეფოსათა“.⁴⁷ მის დაუფლებას შედეგად მოჰყვა ქვემო ქართლის შემოერთება, მომთაბარე თურქმენტა სადგომების მოშლა და თბილისის საამიროს იზოლირება სამხრეთიდან, შემდგომში კი შესაძლებელი გახდა ქართული ანექსია ტაშირ-ძორაგეტის მიმართულებით.

⁴⁶ William J. Hamblin. Saladin and Muslim Military Theory. In *The Horns of Hattin*. Ed. by B. Z. Kedar. Jerusalem. 1992, გვ. 234. ამ დებულების სიმართლეზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ ასწლიანი ომის დროს 1417 წელს ალონსონის დაცემა უფრო მცირე ექვსი ქალაქისა და ციხე-სიმაგრის ჩაბარება გამოიწვია. Richard L. C. Jones. *Fortifications and Sieges in Western Europe, c.800-1450*. In *Medieval Warfare: A History*. Ed. by Maurice Keen. Oxford. 1999, გვ. 165.

⁴⁷ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი. ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, გვ. 331; შდრ. ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, გვ. 314.

Mamuka Tsurtsunia

Chairman,
The State Council of Heraldry at the Parliament of Georgia

SAMSHVILDE OPERATION OF 1110

Summary

By 1110 the disposition of the opposing sides on the Georgian-Seljuk front was as follows: Tbilisi, Rustavi, Samshvilde and Lower Kartli were in the hands of the Muslims, while Trialeti and Kldekari were held by Giorgi Chqondideli's niece Tevdore. Lower Kartli was occupied by the Turkmen nomads who were coming to the Mtkvari and Iori valleys every autumn, and wintering on the pastures. They were looting and plundering the country, taking the population captive.

In order to dismantle the nomadic footholds and to besiege Tbilisi strategically, the Georgians had to return the Samshvilde and Lower Kartli fortresses. Samshvilde was one of the most important centers of Lower Kartli, with a special geographical location crossed by the trade routes, connecting Georgia with Byzantium, Armenia and Iran.

It was very difficult to take such a stronghold as Samshvilde by an ordinary siege. The chronicler describes the course of events in just a few words: "Giorgi Chqondidel-mtsignobartukhutsesi, Tevdore, Abuleti, and Ioane Orbeli gathered and together captured Samshvilde by a ruse." Despite the lack of information, it is still possible to reconstruct events. The crucial factor in the operation was the secret mobilization of the army and the hidden approach to the fortress, which the Georgians successfully overcame and managed to capture Samshvilde with a surprise attack. During the operation, the detachments under the command of Tevdore (Kldekari Eristavi), Abuleti, Ivane Orbeli (owner of Orbeti fortress) and Giorgi Chqondideli unite. The identities of Giorgi Chqondideli, Tevdore and Ivane Orbeli are certain. The issue of Abuleti remained open, which N. Shoshiashvili considered a Kakhetian noble feudal lord. Based on the story of David's historian, we can conclude that Abuleti was a feudal lord from Kartli. Other detachments participating in the Samshvildi

operation are concentrated in the vicinity of the road from Kartli to Algeti, and, obviously, Abuleti would not be an exception.

It is clear that the Georgian troops are gathering in parts, thus avoiding the general gathering and the turmoil caused by it, which would not escape the Turkish intelligence. The detachments of Chqondideli and Abuleti go unnoticed to the Kldekari, then, together with Tevdore, pass through Manglisi to the Algeti gorge and reach Partskhisi, where they are joined by Ivane Orbeli. The combined army manages to suddenly reach Samshvilde and take the city.

The seizure of Samshvilde was an important event: “This gave great joy to all, for the territories of the kingdom were expanding daily.” This conquest resulted in the annexation of Lower Kartli, the eradication of the nomadic encampments and the isolation of the Tbilisi Emirate from the south, and later made possible the Georgian expansion towards the Tashir-Dzoraget.